

İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi
No:44. (Mart 2011). ss.23-40.

İSTANBUL'DA NEOLİBERAL KENTLEŞME MODELİNİN SOSYO-MEKANSAL İZDÜŞÜMLERİ

Binnur ÖKTEM*

Özet

Neoliberal politikaların hakim ekonomi politiğin çerçevesini dizdiği 1980'lerden bugüne değin İstanbul hem bu yeni yapılanmanın ana kurucu öğelerinden biri hem de bu politikaların etkilerinin en çok hissedildiği yerlerden biri olmuştur. Kentsel rantın yaratılması ve dağıtılması kentsel politikaların merkezinde yer alırken, bu politikaların etkin biçimde uygulanabilmesi için yerel yönetimlerin yetki ve sorumlulukları yeniden düzenlenmiş, planlama sistemi esnekleştirilmiş ve kaynaklar artırılmıştır. Neoliberal hegemonyanın kurulduğu 1980-1992 arası ve bu hegemonyanın tekrar güçlendiği 2002-2010 arasında kentteki dönüşümler hızlanmış, bu hegemonyanın zayıfladığı dönemlerde kentteki mekansal dönüşümler hız kaybetmiştir. Yeni bir planlama anlayışının da eşlik ettiği bu kentsel projeler kente sosyal sınıfların yaşam ve çalışma alanlarını yeniden yapılanmasına yol açmıştır.

Anahtar Kelimeler: İstanbul, Kentleşme politikaları, Neoliberal kentleşme, Kentsel mekan

Socio-Spatial Projections of Neo-Liberal Urbanization Model in Istanbul

Abstract

Istanbul has been one of the key places both where the neoliberal hegemonia project has been constructed and the impacts of these policies have been felt strongly since the beginning of the 1980s. While the land speculation which is one of the popular rent seeking and distributing activities of the neoliberal era has become the key urban policy, the central government altered the administrative structure of large cities, relaxed the planning system, and increased the revenues of the municipalities. The urban transformation has been accelerated during the construction of the neoliberal hegemonia project between 1983-1992 and the resurgent of this project between 2002-2010. When this project lost its pace due to political and financial instabilities between 1992-2002, the spatial transformation of the city has also slowed down. These mega urban projects have redesigned the housing and working areas of social classes.

Keywords: Istanbul, Urbanization policies, Neoliberal Urbanization, Urban space

---

* Yard. Doç. Dr., Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi Öğretim Üyesi, binnuroktem@hotmail.com

Giriş

Günümüzün hakim ekonomi politik düşüncesi olan neoliberalizmin düşünsel temelleri 1930'ların sonlarından bu yana Mises ve Hayek (Avusturya Ekolü), Röpke, Eucken, Müller-Armack (Freiburg Ekolü) ve Friedman, Becker (Şikago Ekolü) gibi farklı ekollerden iktisatçıların geliştirdiği doktrin çerçevesinde çizilmiştir. İşletmelerin uluslararası rekabet yeteneğini yükseltmek gerekçesi ile sermayenin hareket serbestisini ve karını arttırmayı, bu amaçla işgücü maliyetini düşürmeyi öneren neoliberal stratejiye göre bireysel refahla birlikte, iktisadi büyümeyi ve dinamizmi sağlamanın formülü kuralsızlaştırma, esnekleştirme ve özelleştirme gibi yöntemlere dayalı bir piyasa özgürlüğüdür (Mütevellioglu ve Işık, 2009). Bu politikalar 1970'lerin ortalarından itibaren birçok ülkede uygulanmaya başlamış, teknolojiye özellikle iletişim ve ulaşım teknolojilerindeki ilerlemelerle birlikte dünya ekonomisinin küreselleşme özelliklerini artırmış, bu süreçte dünya ekonomisi yeniden yapılanırken, hem kentsel alanlarda hem de kırsal alanlarda hızlı dönüşümlerin yaşanmasına neden olmuştur. Kentsel alanda bu dönüşümün en önemli özelliği ise emeğin yeniden üretiminin önceliğini yitirmesi, buna karşın sermayenin desteklenmesine yönelik politikaların ön plana çıkması şeklinde gerçekleşmiştir (Şengül, 2001). Kentsel mekan neoliberal küreselleşme projesinin kurucu öğelerinden biri olur iken aynı zamanda bu projenin işsizlik, mekansal ayrışma, kentsel gerilim, vb. olumsuz sonuçlarının da en çok hissedildiği mekanlar olmuşlardır.

Türkiye'de 1980 askeri darbesi ile birlikte neoliberal politikalar uygulanmaya başlamış, 1980'lerde özellikle ANAP iktidarı döneminde bu bağlamda önemli atılımlar yapılmıştır. Ancak 1991 ile 2002 arasında yaşanan ekonomik durgunluk ve siyasal istikrarsızlık neoliberal hegemonyayı zayıflatırken, bu projenin tekrar dirilişi 2002 sonrasında gerçekleşmiştir. Uluslararası alanda hakim olan politik ve akademik söyleme paralel olarak İstanbul'un neoliberal dönüşümde bir aktör olması beklenmiş, dolayısıyla kentin sosyo-mekansal yapısı neoliberal hegemonya projesinin güçlü biçimde uygulandığı dönemlerde önemli dönüşümlere sahne olmuştur.

Bu makalenin amacı İstanbul'un son otuz yıldır yaşadığı yeniden yapılanma sürecinin arkasındaki tarihsel, toplumsal, iktisadi arka planı hakim ekonomi politik çerçeveden hareketle ortaya koymak ve buradan hareketle kentleşme dinamiklerini, ve mekânsal gelişme eğilimlerini gözler önüne sermektir. Kentteki son otuz yılın kentsel yeniden yapılanması ana olarak iki dönemde ele alınacaktır. İlk dönem neoliberal kentleşmenin 1980'lerde ANAP hükümetlerince kurulma çabaları ve uygulanan ekonomik, sosyal ve kentsel politikalarından duyulan hoşnutsuzluğun 1980'lerin sonundan itibaren arttığı 1980-1994 arasını, ikinci dönem ise neoliberalizmin AKP ile birlikte hegemonik bir proje olarak güçlendiği 1994-2010 arasını kapsamaktadır. AKP'nin iktidara gelişi 2003 sonrasına denk düşmekle birlikte AKP'nin ait olduğu siyasal çizginin kentteki dönüşümlerde belirleyiciliğinin 1994 seçimleri ile birlikte başlaması ikinci dönemin 1994 sonrası itibarıyla ele alınmasını gerekli kılmıştır.

İstanbul'da Neoliberal Kentleşme Modelinin Mekansal İzdüşümleri I

Ekonomi-Politik Çerçeve: Sermaye Birikim Modeli ve Kent Politikaları

Ülke 1980'de askeri darbe ve neoliberal politikaların hakim olduğu ekonomi programlarının uygulanmaya başlamasıyla yeni bir döneme girmiştir. Türkiye ekonomisinde, 24 Ocak 1980 kararlarıyla birlikte ithal-ikameci içe dönük ekonomi modeli terk edilerek ihracatı teşvik eden dışa açık bir ekonomi modeli benimsenmiş, bu süreçte, öncelikle mal piyasaları dış pazarlara açılmış, ticaret kotalarını koruması altındaki ithalat rejimi serbestleşmiş, döviz kuru yüksek bir devalüasyonu takiben esnekleştirilmiş ve dolaylı teşviklerle birleştirilerek sanayinin ihracata yönlendirilmesinde temel bir araç görevi görmüştür (Yeldan, 2001). Ulusal mali piyasaların serbestleşmesi ve dış finans merkezleriyle eklenme süreci bu gelişmeleri takip etmiş ve Türk ekonomisi 1990'lı yıllara tamamıyla dışa açık bir ekonomi konumunda girmiştir (Yeldan, 2001: 15). Neoliberal ekonomi politikaları altında spekülasyon kent ve turizm rantları finans, ithalat ve ihracat ile birlikte en önemli rant arama ve rant yaratma alanları olarak ortaya çıkmıştır (Boratav ve diğ., 1996). Arsa spekülasyonu kalkınmacı dönemde de popüler bir rant aracı olmasına rağmen, bunun ölçeği ve süreci 1980 sonrasında değişmiş, Türkiye'nin büyük sermayesi 1960 ve 1970'lerin karlı yatırım alanlarını terk ederek arsa spekülasyonuna yönelmiştir (Sönmez, 1996).

Sermaye birikim sürecinde yaşanan dönüşüm ülke yerleşim sisteminde, mekanlar arası işbölümünde değişiklikler meydana getirmiş, bu bağlamda barındırdığı büyük sermaye unsurlarının bağlantıları, artan ihracat teşvikleri sayesinde uluslararası sermaye ile belli bir düzeyde ilişki geliştirebilmiş İstanbul, Kocaeli, İzmir, Bursa, Ankara, Adana gibi kentlerin Türkiye gelirinden aldıkları pay 1979'da %45.9 iken 1997'de %49.2 ye çıkmıştır (Ataay, 2001: 90). İstanbul izlenen neoliberal politikaların vitrini olarak görülür iken, ülkenin özellikle batı ve güney kıyı kesimleri dönem boyunca desteklenen diğer bir sektör olan turizmin özellikle ikinci konutlar ve oteller şeklinde geliştiği alanlar olmuş, ulusal ve uluslararası sermaye ile ilişkilerini güçlendiren ve daha sonra Anadolu Kaplanları olarak anılacak bir dizi kent ise (Denizli, Kayseri, Gaziantep, Eskişehir, Çanakkale, Çorum, Konya) bol ve ucuz işgücünün sağladığı avantajlarla değişik oranlarda ciddi bir büyüme sürecine girmiştir (Ataay; 2001; Doğan, 2007).

Ülkede 1980 askeri darbesi sonrasında milliyetçi, muhafazakar ve liberal unsurları içinde barındırdığını iddia eden ve darbe sırasında kapatılan siyasal partilere getirilen yasaklı siyasal ortamda yapılan 1983 genel seçimlerinde büyük başarı kazanan ANAP, 1984 yerel seçimlerinde de bu başarısını pekiştirmiştir. İstanbul'da Dalan belediye başkanı olmuş, 'girişimci' belediye başkanı modeliyle uyumlu bir yeni yöneticilik anlayışı içinde, neoliberal politikaların mimarı olarak bilinen Başbakan Özal ile birlikte kentte büyük kentsel yeniden yapılanmayı yönlendirmiştir. Neoliberal politikaların kentsel ideolojisi olan uluslararası kent, dünya kenti söylemi Dalan hükümetince benimsenmiş, dönem boyunca izlenen kent politikalarını biçimlendiren ya da meşrulaştıran bir işlev görmüştür (Öktem, 2003). Yerel ve yabancı sermaye grupları ve kurumlarının tam desteğine sahip olan ANAP hükümeti kente dair projeleri uygularken bu gruplardan tam destek almış, uluslararası ve ulusal yayın organlarında Dalan ve Özal büyük sermaye gruplarının

temsilcileri ile birlikte kentin pazarlanması ve reklamının yapılmasında önemli rol üstlenmişlerdir. Başbakan Özal ve Belediye Başkanın Dalan'ın demeçlerinde İstanbul'un doğal hinterlandına, potansiyellerine ve yapılan yeni yatırımların önemine dikkat çekilmiş, kentin Ortadoğu'da Beyrut'un yerini alacağı ileri sürülmüştür.

Ülkenin küresel ekonomi ile eklemlenmesinde kilit nokta olarak görülen kentte bu bağlamda bir dizi yeni mekansal düzenlemeler gerçekleştirilmiştir. Ağır sanayinin kent dışına desantralize edilmesi, sanayinin terk ettiği alanların iş merkezleri, oteller, lüks konut alanları, alışveriş merkezlerine dönüşmesi, tarihi yarımada'daki sanayi ve merkez aktivitelerini azaltılarak turizm alanına dönüştürülmesi, gecekondu alanlarının ıslah imar planları ile çok katlı yapılaşmaya açılması dönem boyunca gerçekleştirilen temel uygulamalar olmuştur (Keyder ve Öncü, 1993; Sezer, 2000). Bu bağlamda merkezi yönetim yerel yönetimlerin finansal gelirleri ve özerkliklerini artırmış ve planlama sistemine müdahale ederek plan yapma, onama, uygulama ve değiştirme haklarını yerel yönetimlere devretmiştir. ANAP döneminde planlama yetkilerinin belediyelere bırakılması kentte keyfi müdahalelerin önünü açmış, Nazım Plan anlayışı darbe yemiş, kent mevzi ya da parçacı planlar ile kontrol edilir olmuştur. Hem planlamanın ideolojisi hem de planlamanın işlevi değişmiş, planlama sermayenin önündeki engelleri kaldırmak, sermayeyi kente çekmek gibi yeni işlevler üstlenirken varoluşunun en temel nedeni olan kamu yararı geri plana itilmiştir.

Arsa spekülasyonunu tetikleyen kentsel politikalar ANAP döneminde rüşvet, adam kayırma ve yolsuzlukların artmasını ve böylece de ANAP'a olan desteğin azalmasını getirmiş, ANAP'ın kent merkezine yoğunlaşan küreselleşme projesi gecekondu bölgelerinin sorunlarını göz ardı etmiş, buradaki sorunların çözümünü imar afları ve yapılaşma hakları ile piyasa koşullarına bırakmıştır. ANAP'ın uyguladığı ekonomi politikalarına dair hoşnutsuzluk 1980'lerin sonuna doğru ekonomide durgunluğun artmaya başlaması, reel ücretlerin yanı sıra kamu hizmetlerinin sürekli aşındırılması karşısında yaşam koşulları giderek zorlaşan işçiler ve kamu çalışanlarının mücadelelerinin yükselmeye başlamasına neden olmuştur (Ataay ve Kalfa, 2009). Dolayısı ile ANAP'ın büyük sermaye ile birlikte oluşturduğu elit konsensüsün neoliberal hegemonya projesi 1980'lerin sonlarından itibaren zayıflamaya başlamıştır. ANAP İstanbul'da yerel seçimlerde Dalan'ın tüm popüleritesine rağmen seçimleri kaybetmiş SHP yerel yönetimde başa gelirken, Sözen İstanbul'un yeni belediye başkanı olmuştur.

Seçimler boyunca Sözen ANAP dönemindeki usulsüzlüklerle mücadele etme ve sosyal adaleti getirmeye dair vaatlerde bulunmuş, 'İstanbul'un Arka Yüzü', 'Önce İnsan' sloganlarını kullanmıştır. SHP, ANAP'ın küreselleşme projesinden farklı bir küreselleşme projesi tanımlamış, yönetimin ilk dönem kentsel politikalarına demokratikleşme, insan hakları, uluslararasılaşma ve AB ile bütünleşme sürecinde İstanbul'un özellikle kültürel değerlerine vurgu yapılırken, SHP'nin 1991 yılından itibaren Avrupa Parlamenter Solu'nun yeniden yapılanması çerçevesinde yeniden tanımladığı ideolojisi, serbest piyasa ekonomisinin ilkeleri ile sosyal demokrat değerlerin bir sentezi olmuştur. Dünya kenti söylemi başta Tarih Vakfı, WALD gibi platformlarda akademisyenlerce daha detaylı tartışılmaya başlamış, buradaki tartışmalar ise kente dair SHP'nin izlediği politikaların biçimlenmesinde doğrudan etkisini bulmuştur. Bu tartışmalarda küreselleşmenin doğru yapılırsa hem kente hem

de ülkeye yararlar getireceği ileri sürülmüş, bu bağlamda İstanbul için geliştirilen Nazım Plan'da ve diğer politika dokümanlarında gerekli düzenlemelerin yapılması öngörülmüştür.

SHP, ANAP'ın büyük sermaye ile birlikte oluşturduğu kentsel politikalara muhalif bir tutum sergilemiş, kentin tarihi, kültürel kimliğini, doğal değerlerini ve planlama kararları hiçe sayılarak ANAP yönetimlerinde büyük sermaye gruplarına ayrıcalıklı imar hakları verilerek gerçekleştirilen büyük alışveriş merkezleri, lüks konut projeleri ve lüks iş merkezlerinin inşaatlarını durdurmuş ya da soruşturma açmıştır. Bunun üzerine merkezi ANAP hükümeti Turizm Teşvik Yasası'nı kullanarak kendi dönemlerinde verdikleri özel yapılaşma haklarını garanti altına almak için İstanbul'da birçok yeri Turizm Alanı ilan etmiş, yerel yönetimin elindeki plan yapma ve onama yetkisini almaya çalışmıştır.¹ Merkezi yönetim ile yerel yönetim ve aynı dönemde tam da bu kararlardan ötürü merkezi hükümetle sivil toplum örgütleri arasında hukuksal mücadele başlamıştır. Bu da kentsel arsa spekülasyonundan büyük karlar elde etmeyi hedefleyen büyük sermaye ile SHP yönetimini karşı karşıya getirmiştir. SHP'li belediye yönetimi ile ANAP'lı merkezi yönetim arasındaki hukuksal mücadelelerve SHP'li yönetimlerin büyük kentsel projelere ilişkin izlediği politikalar, SHP döneminin küresel kent için bu projelerin rant olursa olsun gerekli olduğunu savunanlarca eleştirilirmesine, bu projelerin rant odaklı olduğu ve kentin ekolojik ve sosyo-mekansal yapısında derin olumsuzluklar yarattığını ileri sürenler tarafından ise başarılı olarak görüldüğü bir dönem olmuştur.

SHP'li İstanbul Büyükşehir Belediyesi de kendilerine oy desteği veren kitlelere ve gecekondulara yandaşı olan küçük müteahhitler aracılığıyla daha küçük ölçekli yatırımlar ve projeler yoluyla hizmet götürmeye çalışmış, metro gibi kentin merkezine yönelik altyapı yatırımlarının bazılarını devam ettirse de bu projeler ikincil konumda kalmışlardır (Erder ve İncioğlu, 2008). SHP'nin İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nde olduğu dönem neoliberal ekonomi politikalarına karşı toplumsal hoşnutsuzluğun arttığı bir dönemdir ve ne SHP ne de izleyen dönemdeki partiler bu politikalara alternatif politikalar üretmemişlerdir. İktidara gelen partilerin IMF-DB programlarında simgelenen büyük sermaye yanlısı politikalara alternatif üretmemelerinin ve tabanlarını sağlamlaştıracak ekonomik ve sosyal politikalar geliştirememeleri nedeni ile 1991-2002 dönemi siyasal parçalanma ve siyasal istikrarsızlıklarla geçmiştir (Ataay ve Kalfa, 2009).

Kentleşme Dinamikleri

Neoliberal politikaların İstanbul'un sosyo-mekansal yapısı üzerindeki etkisi büyük olmuştur. Kentin temel ekonomik aktivitesi olan sanayideki istihdam özellikle

¹ Yeni yasal düzenlemeler plan yapma, onama ve uygulama yetkisini belediyelere vererek yerleşme adına politikacılara kentsel rantların dağıtımında otorite ve güç sağlamıştır. Planlama sisteminin esnekleşmesi Büyükşehir Belediyesi'ni kentin geleceğini kontrol etmede güçlendirmiş ise de merkezi hükümet daha baştan kentin gelişimi üzerindeki kontrolü tamamen kaybetmemek için bir takım yasal düzenlemeler yapmıştır. 3194 sayılı İmar Kanunu'na 7. maddeyi ekleyerek Bayındırlık ve İskan Bakanlığı'na bir parselden daha geniş alanlara gerekli gördüğü hallerde plan yapma, onama ve uygulama hakkı verir iken, merkezi hükümet Turizmi Teşvik Yasası gibi bir dizi yasa ile kentsel alanda kontrol gücünü artırmıştır.

metal, gıda vb. sektörlerde düşüş yaşar iken 1980'lerde ve 1990'larda tekstil sektörü sanayide önemli bir istihdam payına sahip olmuştur. Sanayideki yatırım oranları 1980'de % 35'ten 1990'da %15'e gerilemiştir (Sönmez, 1996). Kriz ve ardından canlı iç pazara dayalı ithal ikameci sanayileşmeden iç talebi kısarak dışa açık ihracatı teşvik eden sanayileşmeye geçilmesi sırasında, devlet sanayi alanlarından yeni işletme kurmayarak, özelleştirme yaparak çekilirken ulaşım, enerji ve iletişim alanlarındaki büyük yatırımlara yönelmiş, bir yandan da toplu konut yatırımları ve kent yönetimlerin bütçeden aldığı payları artırmış, özel sektör ise turizm, finans ve kentsel arsaya yönelmiştir (Doğan, 2007; Öktem, 2003).

1960 Doğu Marmara Bölge Planı'ndan beri İstanbul'un gündeminde olan sanayinin desantralizasyonu kararı, bu bağlamda 1970'lerde başlayan ve 1980'lerde hızlanan desantralizasyon süreci, kentsel küçük üreticilerin küçük sanayi sitelerine, organize sanayi bölgelerine taşınması kent merkezlerinin sanayi etkinliklerinden arındırılması şeklinde gelişmiştir (Doğan, 2007; Öktem, 2005). Sanayinin desantralizasyonu kavramı kenti dünya kenti yapma söylemi ile birleşmiş, bu kapsamda 1980'ler boyunca Haliç ve Tarihi Yarımada'daki sanayi kentin batısında İkitelli'ye taşınırken, basın endüstrisi İkitelli'ye, Zeytinburnu Kazlıçeşme'deki deri sanayi Kurtköy'e taşınmıştır. Sanayinin desantralizasyonu yukarıda örneklerde olduğu gibi bazen plan kararları gereğince bazen de Büyükdere-Maslak örneğinde olduğu gibi kent merkezinde kalan büyüme için yeterli alana sahip olmayan, kent merkezinde kaldığı için rantın yüksek olduğu alanlarda kalmaları nedeni ile buralardan sanayinin kent dışına desantralizasyonu şeklinde gerçekleşmiştir.

Kentte organize sanayi sitelerinin ve küçük sanayi sitelerinin arttığı bu dönem boyunca aynı zamanda 1990'lardan sonra büyük kentlerin merkezlerinde, kira bedellerinin düşük olduğu, ancak çöküntü bölgesi de sayılmayacak kimi semtlerdeki apartman katlarında etkinlik yürüten atölyelerin açıldığı görülür. Esnek üretim ilişkileri temeline dayanan tekstil, konfeksiyon, deri, deriden mamul eşya üretimi bu bağlamda merkezde yer seçmiştir (ODTÜ, 2005). Bu üretim birimlerinde çalışan konut sahibi olmayan düşük gelir grupları da eski kent konutlarında yaşamayı sürdürmüşlerdir. Küçük üretimin ve düşük gelir nüfusunun eski kent merkezlerinde yer seçmesi bu alanların çöküntü alanı haline gelmesinde etkili olmuştur (ODTÜ, 2005).

Kentin merkezi iş alanı ulaşım aksları boyunca gelişmeye devam etmiş, 1980 Nazım Planı'nın kentin kuzeye gelişmesinin sakıncalarına dayanarak gelişmesini öngörmediği Büyükdere Maslak aksının Zincirlikuyu Maslak arası, sermaye ve yerel yönetimlerce desteklenen gökdelen formunda ofis, rezidans ve alışveriş komplekslerden oluşan bir yapılaşmayla gelişmiştir. Bu gelişme yerel yönetimlerin bir kısmının, bazı sermaye gruplarının ve ilgili kesimlerin uluslararası iş merkezi yaratma projesiyle desteklenmiş, özellikle Birinci ve İkinci Boğaz köprülerinin ve bağlantı yollarının inşaları ile kısa süre içinde aks kentin uluslararası iş merkezi olarak anılır olmuştur. Bu anlamda merkez gelişmesi Anadolu yakasına da sıçramış Altunizade ve Kozyatağı yine merkezi iş alanının devamı olarak düşünülebilecek bu alanlara doğru gelişmiştir. Yine bu bağlamda kent merkezinde tarihi ve doğal açıdan zengin alanlarda lüks otellerin yapımı teşvik edilirken, kentin hem merkezi iş alanında hem de çeperinde birçok yabancı iştirakli alışveriş merkezlerinin gelişmesi

yine bu dönemde kente damgasını vuran diğer önemli mekansal gelişmeler olarak yerini almıştır.

Kente kırsal alandan ve diğer kentlerden göç devam etmiş ancak göçün niteliğinde özellikle 1990'larda bir değişiklik olmuştur. Doğu illerindeki bazı köylerin siyasal ve güvenlik nedenleri ile boşaltıldığı, buradaki nüfusun İstanbul başta olmak üzere büyük kent merkezlerine göçü şeklinde olmuştur. İstanbul'un nüfusu 1980'de 4.741.890, 1990'da 7.309.190 ve 2000'de 10.033.478'dir (MSGSÜ, 2005). Ancak, kentsel nüfus oranındaki artışa rağmen, bir önceki döneme kıyasla doğurganlık oranında düşüş gözlemlenmektedir. Bu da kentsel nüfus artış hızını azaltmıştır. Bu artış, 1980'de % 46 iken, 1985'te % 51, 1990'da ise %57'dir (ODTÜ, 2005).

Kentte toplumsal sınıfların hem mekansal dağılımı hem de konut tercihleri değişmeye başlamış, literatürde sıkça tartışılan mekansal ayrışma derinleşmeye başlamıştır (Kurtuluş, 2005). Üst orta sınıf, yeni orta sınıf ve üst sınıfın yerleşmeye ilişkin hem mekansal tercihleri hem de konut tercihleri değişmiştir. Birim konutun dışına taşan bir yaşama biçimi olarak pazarlanan yeni yerleşme alanlarındaki bina karakterleri ise, dünyadaki emsallerinde de aktüel olduğu gibi, organik ve geleneksel çağrışımlı 19. yüzyıl üst orta tabaka banliyölerinin stillerini taşımaktadırlar (Bilgin, 1995). Bu sınıflar Boğaziçi'nin yamaçlarında, kentin kuzeyindeki ormanlarda ya da kentin çeperinde banliyölerde güvenli kapalı sitelerde yaşamaya başlamıştır. 1999 depreminden sonra bu eğilim hızlanmıştır. Bir kısım ise eski tarihi kent merkezlerinde yaşayan alt sınıfları yerinden ederek buralara yerleşmiş, literatürde soylulaşma denilen süreci başlatmıştır (Şen, 2005).

Kent bütününde bu dönemde etkin olan ve kentin mücavir alanında özellikle lüks konut alanları şeklindeki mekansal gelişmeye, özel üniversiteler, okullar ya da F1 pisti gibi kullanımlar da eklenmiş, bu büyük ölçekli projeleri Nazım Plan raporlarının yapılaşmanın kesinlikle engellenmesini öngördüğü alanlarda gerçekleştirmek adına planlama sürecini esnekletmek için belde belediyeleri kurulmuştur.² İmar Kanunu kapsamında plan onama mercii olan belde belediyelerinde metropoliten kent bütününden bağımsız gelişmeler mümkün kılınmış ve kendi içlerinde olağanüstü planlı olan kapalı sitelerin plansız bir şekilde bir araya gelerek kentin korunması öngörülen orman ve su havzalarının 'kara delikler' olarak da adlandırılan bir biçimde yapılaşmasının önü açılmıştır (Danış ve Perouse, 2005).

Devlet alt orta sınıfın konut talebini sübvans etmek amacı ile Toplu Konut İdaresi'ni kurmuş, 1984 tarihli 2985 sayılı *Toplu Konut Kanunu* ve yeni kredi mekanizmalarıyla büyük ölçekli üretimi teşvik etmiştir. İnşaat firmaları tarafından ya da emekliler ya da belli bir kuruma bağlı çalışanları tarafından organize edilen kooperatifler yoluyla gerçekleşen bu yapılaşmalar çoğu zaman kentin çeperinde birbirine benzeyen apartmanlardan oluşan bir görüntünün ortaya çıkmasına yol

² 1988 yılında çıkarılan 335 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile yerel yönetimlerle ilgili yasa da bir değişiklik yapılmış ve anakent belediyesi sınırları içinde, ilçe belediyeleri yanı sıra yeni belediyeler (belde belediyeleri) kurulmasına olanak sağlanmıştır. Mücavir alan sınırları içinde nüfusu 2000 kişiyi aşan köy yerleşmelerinde 1580 sayılı Belediye Kanunu çerçevesinde belde belediyelerinin kurulmasıyla bazı köylerin sınırları belde belediyesi sınırları haline gelmiştir.

açmıştır (Keyder ve Öncü, 1993). Bu yerleşmeler alt orta sınıf ya da gecekondular alanlarında yaşayan ancak belli bir yaşam standardı tutturmayı başaramamış olanlar tarafından tercih edilen yaşama alanları olmuşlardır. Kooperatifleşme ve kamunun toplu konut projeleri aracılığıyla uydu kentlerde kentlerin banliyölerinde yapılan toplu konutlar daha çok sanayi ve hizmetlerde çalışan ya da güvenceli işlerde çalışanların yaşadığı alanlardır (Doğan, 2007). Emlak Bankası da üretim kapasitesini eskisine göre artırmış, ancak piyasayı düzenleyecek alternatif mekanizmalar oluşturmak yerine, örnek olma iddiasında mülk konut arzı yapmakla yetinmiştir (Bilgin, 1996). 1983'ten başlayarak Toplu Konut Fonu kredisinden yararlanarak sadece İstanbul'da, kenti çevreleyen karayolları boyunca yaklaşık 1000 konut kooperatifi sabit gelirli kesime konut üretmiştir.³ Uygulamalar sonucunda, kent çeperinde yeni konut alanları oluşturulmuş, bir yandan eski gecekondular mahalleleri dönüşmüş, öte yandan kırsal alanlar yeni yapılanmalara açılmıştır (ODTÜ, 2005).

1980'lerde kentin çeperinde gecekondulaşma, kooperatifleşme hızla devam etmiş TEM otoyolunun sağlı sollu iki yanında gecekondular ve sanayi gelişimi devam etmiştir. Özellikle kırdan kente göçün patladığı 1980'lerden sonra gelen nüfus metropoliten alanın çevresindeki belde ve ilçelere doğru ya da tarihi kent merkezindeki çöküntü alanlarına yerleşmiştir. Diğer önemli bir gelişme gecekondular alanlarına buralara ilişkin getirilen af yasalarıyla gerçekleşmiştir. ANAP döneminde yürürlüğe konulan af yasalarıyla gecekondulara yaşam çevrelerinin iyileştirilmesi gerekçesiyle dört kata kadar inşaat yapma hakkı tanınmıştır. Tek katlı gecekonduların yüksek katlı binalara dönüştüğü ancak sosyal ve teknik altyapının düşük olduğu mekanlar ortaya çıkmıştır. Gecekonduların ticarileşmesi sürecinin de önünü açan bu af yasaları, neoliberal politikalarından en çok muzdarip olan sınıflara kentsel rant üzerinden pay vererek muhalefeti engellemek, bir tür rüşvet vermek olarak yorumlanmıştır (Erman, 2001; Boratav, 1982). Kentin gecekondular alanlarında 1983 ile 1988 arasında 5 af yasası çıkmıştır.⁴ İmar afları ve özellikle 3290 sayılı İmar Affı Kanunu ile ıslah planı yapma ve onaylama yetkisinin ilçelere verilmesi ile yasanın amaç ve çerçevesini aşan planlar yapılmış ve sonuçta yetersiz ve sağlıksız bir yapılaşmanın önü açılmıştır.

Bu süreçte kentin gelişme akslarında yer almaları ya da kent merkezlerinde ulaşımın gelişmesine bağlı olarak pek çok gecekondular yerleşmesi kenar semt olmaktan çıkmıştır (Doğan, 2007). Bunların bir kısmı zengin muhitlere dönüştürülürken, büyük bir kısmı küçük burjuva kesimlerinin konut ihtiyacını karşılayan apartmanlaşmış yerleşme yerleri haline gelmiştir (Doğan, 2007). Gecekondular alanlarında yukarıda bahsedilen af yasaları ile yerel yönetim öncülüğünde yerleşik

³ Keyder, Çağlar - Öncü Ayşe (1993) *İstanbul Yol Ayrımında*, İstanbul, No.7, Ekim 1993, s.32

⁴ Bunlar, her türlü yasa dışı gelişmenin meşrulaştırmasını öngören 1983 tarihli 2805 sayılı yasa; gecekondulara önce tapu tahsis belgesi verilmesini, sonra İmar-İslah Planı yapılmasını ve sonuçta gecekondulara tapu verilmesini öngören ve 1984 tarihli 2981 sayılı yasa; konut ve konut dışı amaçlı kullanılan kaçak yapıların tümünü kapsayan ve gecekondular alanlarında dört kat yapılaşma hakkı veren 1986 tarihli 3290 sayılı yasa; boş alanlara plan yapılmasına izin veren ve tapu tahsis belgeli gecekondular parsellerinin satışına imkan tanıyan 1987 tarihli 3366 sayılı yasa ve son olarak, 775 sayılı gecekondular yasasının getirdiği bütün sınırlamaları ortadan kaldıran ve tüm kaçak yapıları af kapsamına alan 1988 tarihli 3414 sayılı yasadır (Şenyapılı, 1998: 312).

alana yoğunluk getiren islah-imar planları doğrultusunda yapılan uygulamalarla dönüşmesi diğer bir kentsel dönüşüm uygulaması olarak değerlendirilmiştir. Gecekonduya dair diğer bir gelişme mutenalaşan ya da apartmanlaşan gecekondu alanlarının dışında daha yoğun ve altyapı eksiklikleriyle yeni gecekondu alanlarının oluşması, buralarda gelir dağılımındaki dengesizliği, artan suç oranlarını, cemaatleşmeyi, dışlanmışlıkları ve ayrımcılığı simgeleyen yeni gecekondu alanları oluşmasıdır (Doğan, 2007).

Kent makroformuna ilişkin bir önceki dönemin sembolü olan saçaklanarak büyümenin yerini yağ lekesi şeklinde büyüme almıştır (Kurtuluş, 2005). İkinci eğilim kentsel gelişimin ana ulaşım ve çevre yolları boyunca merkez dışına yayılmasıdır (Osmay, 1999: 147). Bunun yanında, kentsel makroform, 1980 öncesi, ağırlıklı olarak konut alanlarının yayılması iken, 1980 sonrasında, turizm, sanayi ve ticaret sektöründeki gelişmelerden etkilenecek biçimlenmiştir (Osmay, 1999). Bu dönemde inşa edilen İkinci Boğaziçi Köprüsü ve çevre yolları, merkezi iş alanının kuzeye doğru gelişmesi, kuzeydeki orman ve su havzalarında belde belediyeleri, İSKİ yasasındaki değişiklikler ya da yasal olmayan bazı uygulamalar sonucu yapılaşmanın teşvik edilmesi kentin makroformunu kuzeye doğru gelişimine neden olurken, dönem boyunca izlenen diğer bir konut politikası olan ikinci konut üretimi kentin doğusunda ve batısındaki kıyı yerleşmelerinin hızla dolmasına neden olmuştur (Osmay, 1999). Ana ulaşım aksları boyunca çevreye doğru yayılma gözlemlenmiştir.

İstanbul'da Neoliberal Kentleşme Modelinin Mekansal İzdüşümleri II

Ekonomi-Politik Çerçeve: Sermaye Birikim Modeli ve Kent Politikaları

Siyasal İslam'ın yükselişi neoliberal hegemonyanın siyasal temsilciliği misyonunu üstlenen ANAP'ın düşüşüne geçmesi, ANAP'ın düşüşü ile kısa süreli yükselen SHP'nin ve diğer partilerin alternatif bir politika üretememiş olması, siyasal parçalanma ve siyasal istikrarsızlığın hakim olduğu 1991-2002 arasındaki dönemde gerçekleşmiştir. Sermaye birikim modeli ve hakim ekonomi politikaları bakımından bir önceki dönemden büyük farklılıklar göstermeyen bu dönemde siyasal İslamın AKP versiyonu 2002'den itibaren ülke dışındaki ve içindeki güç odaklarının da desteğini alarak neoliberal hegemonya projesini tekrar diriltmiş, İstanbul ise bir kez daha bu bağlamda önemli sosyo-mekansal dönüşümlere sahne olmuştur (Doğan, 2010; Ataay ve Kalfa, 2009).

Temelde İslami bir siyaset izleyen Refah Partisi'nin ideolojisi güçlü sanayileşme yoluyla ekonomik gelişme ve sosyal hayatın İslami ilkelere göre düzenlenmesi ve nihayetinde adil topluma ulaşma olarak özetlenebilir (Öktem, 2005). Devletin seküler ideolojisi ile daha baştan itibaren çatışma halinde olan bu ideoloji zaman içinde özellikle de iktidara geldikten sonra küreselleşme temelinde modernleşme projesini yeniden tanımlaması, İstanbul'un İslami ideolojideki yeri, İslami Partinin batılılaşmaya ve modernleşmeye bakışı, Müslüman entelektüelin modernleşmeye bakış açılarındaki değişim ve İslami sermayenin küreselleşmeye bakışının değişmesi ile yeniden tanımlanmıştır (Öktem, 2005).

Refah Partisi 1994 seçimlerine değin ve seçimler boyunca ideal İslami düzen ve klasik refah devleti karışımı modelini, ekonomik konularda küreselleşme karşıtı

söylemini korumuştur. İktidara geldikten kısa bir süre sonra kalkınma yanlısı yaklaşımını terk ederek, küreselleşmenin ülkeler arası yarışmayı güçlendirdiği ve ülkelerin de birbirleriyle metropoliten alanları üzerinden yarıştıkları söylemini kabul etmişlerdir (Nazım Plan Raporu, 1995). Refah Partisi'nin eliti İstanbul'u uluslararası ticaret, bilim ve teknoloji merkezi yapmak üzere güçlü bir motivasyon göstermiş, ancak bu projenin Türk, İslami, Osmanlı ve Anadolu kültürel değerleri ile dengelenen bir proje olması gerektiği vurgulanmış, küreselleşme söylemi Türk ve İslami değerlerin katılması koşulu ile benimsenmiştir (Aksoy ve Robins, 1996; Çınar, 1997).

Refah Partisi'ne göre de Türkiye'nin geleceği İstanbul'un dünya kenti statüsünü elde etmesine bağlı olduğu İstanbul'un coğrafi, politik ve jeo-kültürel avantajları olduğu ifade edilmiştir (Nazım Plan Raporu, 1995). Kenti dünya kenti yapmak adına önerilen politikalar tarihi kent dokusunu korumak, uluslararası ölçekte spor, kültür, ticaret ve servis alanları düzenlemek, kültürel ve sosyal aktiviteleri iyileştirmek, uluslararası konferans, kongre, sanat ve kültür merkezleri yaratmak, müze ve arşiv merkezleri açmak, turizm potansiyelini geliştirmek, uzmanlaşmayı cesaretlendirmek, rekreasyon ve turizm alanlarının kalitesini iyileştirmek, sanayiye kent merkezinin dışına taşımak, hizmet sektörünün gelişmesini desteklemek, ulaşım ve iletişim sistemini iyileştirmek ve merkezi iş alanının geliştirmektir (Nazım Plan Raporu, 1995).

Refah Partisi'nin 1994 yerel seçimlerinde elde ettiği başarı seküler gruplar arasında paniğe yol açmıştır. Seçimlerden hemen sonra İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin Taksim'e cami yapma projesi, bunu takiben belediyeye ait işletmelerde alkoli yasaklaması ve Bizans surlarını yıkma kararı alması, Türkiye'nin Batılı yüzünü temsil eden Cemal Reşit Rey konser salonunun repertuarını değiştirerek dini ve yerel müzik gruplarını koyması, kent, aile, çevre, planlama, din, kültür, etnik gruplar vb. üzerine konferanslar düzenlemiş, İstanbul'da yapılan Habitat II konferansları sırasına merkezi hükümetin programını düzenlemesi gibi uygulamaları ile parti üyelerini bazılarının resmi tatillere, resmi törenlere ve festivallere seçici katılmalarında, yine bazı belediye başkanları ve milletvekillerinin laiklik karıştı demaçleri paniğin giderek artmasına neden olmuştur (Öktem, 2005). Seküler gruplar Refah Partisi'nin küresel kent projesini anti-modernist, batı ve sistem karşı olarak değerlendirmiş ve Refah Partisi'nin kenti İslamlaştırmayı istediği öne sürülmüştür.

Refah Partisi ve seküler gruplar arasında artan gerilim, önce 1997'de postmodern darbe adı verilen askeri muhtıra, daha sonra partinin 1998 yılında Anayasa Mahkemesi tarafından laikliğe karşı politikaları nedeniyle kapatılmasına yol açmıştır. Parti 1999 yılında Fazilet Partisi adı altında tekrar kurulurken serbest piyasa ekonomisini de parti politikası olarak benimsemiş ancak 1999 yerel seçimlerinde ülke genelinde düşen oy oranına rağmen İstanbul ve Ankara başta olmak üzere birçok yerleşmede seçimleri önde bitirmiştir (Öktem, 2005). Seçimler öncesinde Türkiye Devletine karşı konuşma yaptığı gerekçesi ile görevden alınan Erdoğan'ın yerine atanan Gürtuna 1999 seçimleri ile başa geçmiş dönem boyunca Erdoğan döneminde benimsenen kentsel politikaları aynen uygulamıştır. Gürtuna yönetimi 1999'da 'İstanbul İçin Büyük Dönüşüm Projeleri' adı altında yayınladıkları bir raporla Erdoğan döneminde hazırlanan ancak itirazlar sonucu askıya alınmış olan 1995 İstanbul Metropoliten Alt Bölge Nazım Plan'da belirlenen

vizyon, hedef ve politikalar bağlamında uygulamalar gerçekleştireceklerini vurgulamıştır. Ancak bu raporda Nazım Plan'daki 2010 hedefi yerine Türkiye Cumhuriyeti'nin yüzüncü kuruluş yıldönümü olan 2023 yılı hedef alınmıştır.⁵ İstanbul Büyükşehir Belediyesi kendi tanımlaması ile Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üyelik sürecinde İstanbul'un öncü bir role sahip olması ve 'Avrupa Gelecek Konsepti' ile bütünleşme zorunluluğu nedeniyle, 2010 yılını esas alarak -henüz var olmayan- nazım plan hedeflerini revize etmek ve İstanbul'u yeniden bir 'Dünya Kenti' yapabilmek için yeni düzenlemeler yapıldığını bildirmiştir (Yapıcı, 2005). Ancak Gürtuna dönemi 1999 depremi, 2000-2001 krizleri, merkezi yönetimin desteğinden yoksun olmak vb. politik ve finansal nedenlerden dolayı dönem boyunca oluşturulan projelerin uygulamaya geçirilmesinde başarılı olunamayan bir dönem olmuştur. Zeytinburnu Kentsel Dönüşüm Projesi, Küçükçekmece Kentsel Dönüşüm Projesi, Haydarpaşa Kentsel Dönüşüm Projesi, Miniaturk, Feshane, Formula 1, Fransız Sokağı, Haliç Kültür Vadisi, Rahmi Koç Müzesi, Kadir Has Üniversitesi, Sütlüce Kültür Merkezi bu dönem boyunca hazırlanan ve bir kısmının gerçekleştirildiği projelerden bazılarıdır (Öktem Ünsal, 2006).

Fazilet Partisi 2001 yılında Anayasa mahkemesi tarafından tekrar kapatılmış, partinin yeniden kurulma süreci içinde parti içindeki gelenekselciler ve yenilikçiler arasındaki çatışma ortaya çıkmış, gelenekselciler Saadet Partisi'ni yenilikçiler ise Adalet ve Kalkınma Partisi'ni kurmuştur. AKP 2002'den itibaren girdiği tüm seçimlerden birinci parti olarak çıkarken 2004'ten itibaren de İstanbul Büyükşehir Belediyesi yönetimini elinde tutmaktadır. 'AKP'nin iktidara geldiği 2002'den bugüne kadar geçen süreçte, başlangıcını 1980'li yıllara kadar götürebileceğimiz neoliberal hegemonya projesi yeniden diriliş göstermiş, yoksullaştırılan emekçi kesimler nezdindeki yıpranmışlığından kaynaklı tikanlıkların ise aşıldığı bir dönem olmuştur' (Doğan, 2010: 86). AKP, esas olarak, İslami sermayenin neoliberalizmle barışma sürecinin bir ürünü olmasına karşın, partinin kurulduğu özel konjonktürün özgül koşulları nedeni ile neoliberal politikaların krizinden ağır bir biçimde etkilenen emekçi sınıflardan da büyük sermaye gruplarından da yoğun destek görmüştür (Ataay ve Kalfa, 2009). 1980 sonrası dönemde toplumun dinselleştirilmesi, 1991-2002 dönemi boyunca hakim olan ekonomik durgunluk ve siyasal istikrarsızlık sorununun aşlamadığı, siyasal yelpazenin belli başlı bütün partilerinin yıprandığı bir dönemde, gerek dini güdülerle aktive edilen dinamik bir parti örgütüne sahip olması, gerek 1990'larda yerel yönetimlerde belli bir ağırlık kazanarak 'patronaj ilişkilerini' kurmaya başlamış olması, gerek tarikat ve cemaat bağlantıları, İslami vakıflar ve dernekler vb. aracılığıyla oluşturulan ilişki ağları, gerekse İslami TV'ler, gazeteler, okullar, öğrenci yurtları, vb. ağına sahip oluşu sayesinde ve İslami sermaye, büyük sermaye ve dış çevrelerin büyük desteğini arkasına alarak yönetime gelmiştir (Ataay ve Kalfa, 2009).

⁵ Raporda yer alan 500 projeye ilişkin başlıklar sırasıyla şunlardır: Bir Dünya Vizyonu Gerçeği Olarak Avrasya Koridoru, Bölgesel Vizyonun Sonucu 'MIA'lar ve Kademelenme, Dev Bir Metropolün Dünyayla Bütünleşme ve Yarışma Vizyonunun Gereği Kent Omurgalarının Yeni Roller, Bir Uygarlık Atağı Vizyon Projesi, Mega Kentsel Dönüşüm, Bilgi Toplumuna Geçişin Vizyonu Prestij Merkezleri ve Bilişim Vadileri, Yeşilin Maviye Özlemi Vizyonu, Kuzeyden Güneye Yeşil Koridorlar, Doğanın Yeniden Kendini Üretir Kılma Vizyonu, Çevre Projeleri ve Ekolojik Dönüşüm.

AKP kendisini ‘yeni muhafazakar’, Yeni Muhafazakarlık’ı ise demokrasiyi, serbest piyasa ekonomisini ve bireysel özgürlükleri sahiplenmek olarak tanımlamıştır. AKP daha liberal ve seküler ideolojiyle öncülü Refah/Fazilet Partisi’ne göre daha az çatışmaya giren, İslamcı referansları geri plana itilmiş, ekonomik liberalleşmeye öncelik veren bir yaklaşım benimsemektedir (Çınar, 2005). Türk (2004)’e göre AKP’nin izlediği politikalar, neoliberalizmin sarsılan meşruiyet sorununu çözmek üzere geliştirilen Üçüncü Yolcu politikalarla büyük bir benzerlik taşımaktadır. AKP, IMF ve DB’nin yapısal uyum programlarına harfiyen uymuş, Acil Eylem Planı ve Hükümet Programı’nda doğrudan yabancı yatırımların özendirileceği, serbest piyasanın daha iyi işlemesi için gerekli koşulların sağlanarak, ekonomideki etkinlik ve verimliliğin artırılacağı, bu amaçla özelleştirmelere hız verileceği, sıkı maliye, kur ve döviz politikaları ekonomik programda yer alan önemli kararlar iken, istihdam ve büyüme açısından gerçekçi bir taahhüdün bulunmadığı, gelir düzeyinin yükseltilmediği gibi sosyal hakların da gerilediği bir program izlemektedir. Planın satır aralarında yer verilen diğer öncelikli konular ise; sağlık, eğitim, sosyal güvenlik alanlarında piyasa güçlerinin etkinlik alanının genişletilmesi, ciddi boyutta kaynağın yeni otoyol, petrol ve doğalgaz enerji hatları projelerine aktarılması, kentsel rant alanlarının mali ve yönetsel açıdan güçlendirilen Toplu Konut İdaresi (TOKİ) eliyle daha etkin kullanılması, işçi sınıfının yoksullaşan geniş alt kesimlerine yapılan yoksulluk yardımlarının ve yeşil kartlı sayısının artması, çalışanların istedikleri özel/kamu sağlık kuruluşlarından yararlanmasıdır (Doğan, 2010: 93).

AKP’nin kent politikaları ise Başbakan Erdoğan’ın 2004 yılı yerel seçimlerinden önce yaptığı bir açıklamada yerinden yönetim, yönetişim, katılım, yerel kalkınma, kentsel ve yerel girişimcilik, sosyal belediyeçilik ve çağa uygun belediyeçilik başlıkları altında tanımlanmıştır (Erdoğan, 2004). Başbakan Erdoğan, uluslararası rekabetin artık devletler arasında değil, kentler arasında yaşandığını, kentlerin ekonomik ve sosyo-kültürel gelişimin dinamosu olarak işlev yüklenmeleri gerektiğini belirtirken, İstanbul başta olmak üzere büyük şehirlerin küresel kent olabilmesi için turizm, kültür, ekonomi ve finans alanlarında önemli atılımları gerçekleştirmesi gerektiğini vurgulamıştır. Bu açıklamayla ise 1980lerden itibaren büyük metropollerin kentsel politikalarını biçimlendiren neoliberalizmin kent modelinin AKP’li yönetimlerce de benimseneceğini deklare etmiştir. Nitekim İstanbul’un yarışabilirliğinin artırılarak dünya kenti olması gerekliliği en son 2009 yılında onanan İstanbul Çevre Düzeni Planı’nda da vurgulanmış, planın ana amacı İstanbul’un küresel kent liginde bir üst aşamaya geçmesi olarak tanımlanmıştır. AKP’nin kente ilişkin oluşturduğu politikalar girişimcilik, pazarlama, imaj yaratma, yerel kalkınma, stratejik planlama ve büyük kentsel projeleri ekseninde tariflenmiştir.

Kentte bir taraftan büyük ulaşım projeleri gündeme gelir ve kent bütçesinin büyük bir kısmı bu projelere aktarılır iken, 1999 depreminden sonra ilk defa kavram olarak gündeme gelen kentsel dönüşüm projeleri AKP yönetimince kentteki sosyo-ekonomik problemlerin çözümünde temel politika aracı olarak görülmüştür. Kentsel dönüşüm projeleri kent merkezinde kalmış eski tarihi kent merkezleri, gecekondular, kıyılarıdaki eski sanayi ya da liman alanları yani kentsel rantın yüksek olduğu tüm alanlara yönelik büyük bir yıkım ve yeniden yapılanma sürecini başlatmıştır. Kurulduğu ilk dönemlerdeki yetkilerini ve finansal gücünü kaybetmiş

olan TOKİ daha geniş yetkilerle ve finansal kaynaklarla desteklenerek kentsel dönüşüm projelerinin ana aktörü haline gelir iken, TOKİ ve diğer kamu aktörleri ile birlikte geniş sermaye kesimleri için inşaat sektörü sermaye birikim aracı olarak gözde sektör konumuna yükselmiştir. AKP kentin pazarlanması ve bir dizi kentsel dönüşüm projesini gerçekleştirebilmek için kültürel organizasyonlara önem vermiş; Avrupa Kültür Başkenti, Olimpiyat girişimi ve Atatürk Olimpiyat Stadyumu, Formula 1, AKB, Nato Zirvesi, UEFA Avrupa Şampiyonlar Ligi Final Maçı, Eurovision Şarkı Yarışması, Moto GP, Dünya Mimarlık Kongresi, 2009 Dünya Su Forumu, Birleşmiş Kentler ve Yerel Yönetimler Dünya Konseyi Toplantısı vb. diğer birçok uluslararası etkinlik ya da organizasyona öncelik verilmiştir.

Gerçekleştirilen ya da planlanan tüm projelerde kentsel rantı ön plana çıkarmak ve buradan elde edilecek rantların üretimi ve dağıtımını belediyeceğin odağına otururken, belediyeden üretimi beklenen mal ve hizmetlerin ticarileşip metalaştırılması ve özelleştirilmesi AKP'li politikacıların belediyececik anlayışında önemli bir yere sahip olmuştur (Sönmez, 2009). Belediyenin verdiği hizmeti üreten çalışanları, hizmeti özelleştirip, taşeronla aktararak, belediye çalışanının sayısını en aza indirip, onlara en az ücreti ödeyip ve azami “verimi” elde etmek ise bir başka hedef haline getirilmiştir (Sönmez, 2009).

İzlenen politikaların yürürlüğe konulabilmesi için kurumsal, yasal ve yönetsel önemli yapılanmalar gerçekleştirilmiş, AKP başa geldiği andan itibaren birçok alana ilişkin çok sayıda yasal düzenlemeye gitmiştir. Birbirini takiben hazırlanan Kamu Yönetimi Temel Kanunu Tasarısı, Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu Tasarısı, Kentsel Dönüşüm ve Gelişim Kanunu Tasarısı, Yerel Yönetimler Kanun Tasarıları, Kalkınma Ajansları Kanun Tasarısı ve daha birçok yasa kamuoyunun önüne gelen yasalardan bazılarıdır.⁶ 2004 yılında çıkarılan 5216 sayılı Büyükşehir Belediye Kanunu ile İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin yetki alanına ilişkin sınırlar 1.864 km²'den 5.343 km²'ye çıkarılmıştır. Yasanın getirdiği bir diğer değişiklik ise İBB'nin 1990'lı yıllardan beri kendi bünyesinde ortaklıklar yoluyla kurulan özel şirketlerle olan ilişkilerinin yasal bir zemine oturmasıdır. Bu yolla özel sermaye ve yerel yönetim arasındaki ilişki sağlamlaştırılırken, ulaşım, sağlık, kültür vb. birçok belediye hizmeti sayıları 20'den fazla olan şirketler yoluyla uygulanabilir hale getirilmesi, bürokrasinin bertaraf edilmesi anlamına geldiği gibi belediyenin de sınırsız bir yönetsel esnekliğe erişmesine neden olmuştur (Bartu-Candan ve Kolluoğlu, 2007).

İstanbul'un planlanması için ilk adım büyük kaynaklar aktararak İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin şirketlerinden BİMTAŞ A.Ş. bünyesinde oluşturulan

⁶ Bu tasarılar içinden; 5302 sayılı 2.2.2005 tarihli İl Özel İdaresi Kanunu, 5216 sayılı 10.07.2004 tarihli Büyükşehir Belediyesi Kanunu, 5393 sayılı 3.7.2005 tarihli Belediye Kanunu, 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu'nda değişiklikler getiren 5226 sayılı 14.7.2004 tarihli Kanun, 5355 sayılı 26.5.2005 tarihli Mahalli İdare Birlikleri Kanunu, 5449 sayılı 25.1.2006 tarihli Kalkınma Ajansları Kanunu, 5366 sayılı 16.6.2005 tarihli Yıpranan Kent Dokularının Yenilenerek Korunması ve Yaşatılarak Kullanılması Kanunu, 4734 sayılı 4.1.2002 tarihli Kamu İhale Kanunu ve 5273 sayılı 8.12.2004 tarihli Arsa Ofisi Kanunu ve Toplu Konut Kanununda Değişiklik Yapılması ile Arsa Ofisi Genel Müdürlüğünün kaldırılması hakkındaki Kanunlar onaylanarak yürürlüğe girmiştir (Turgut, 2007).

İstanbul Metropolitan Planlama ve Kentsel Tasarım Merkezinin (İMP) kurulması olmuştur. İBB'nin belediye şirketleri aracılığıyla edindiği, sınırları belirsiz alanda gerçekleştirdiği en büyük faaliyetlerden biri BİMTAŞ altında İMP'yi kurarak İBB'nin idari yapılanması içinde üst ölçekli plan yapma yetkisi olan müdürlükleri ve bürokratik yapıları etkisiz hale getirmiş, böylece denetleme kontrol mekanizmaları planlama sürecinin dışına itilmiştir (Dönmez, 2009). İMP tarafından hazırlanan 1/100.000 ölçekli İstanbul Çevre Düzeni Planı 22.8.2006'da onaylanmıştır. Meslek Odalarının planın iptali için açtıkları dava sonucunda plan 21.3.2008 tarihinde iptal edilmiştir. Planın revizyon çalışmaları Belediye'nin Şehir Planlama Müdürlüğü tarafından gerçekleştirilmiş, revize edilen plan 7.11.2008 tarihinde Büyükşehir Belediye Meclisi'nin onayına sunulmuş, ancak planın itiraz edilen ilk hali 2009 yılında tekrar onanmıştır. 1/100.000 planla eş zamanlı olarak 1/25.000 planlarının yapımı da devam etmiştir. Bu dönem boyunca bir taraftan kentin üst ölçekli planlarına ilişkin hazırlıklar yapılırken diğer taraftan aynı birim tarafından kentin farklı alanları için Kentsel Dönüşüm Projeleri, kentsel tasarım projeleri üretilmiş, bunlarla ilgili olarak uluslararası yarışmalar düzenlenmiştir.

Yapılan bütün bu yasal düzenlemeler İstanbul'un planlanmasındaki ve kentsel dönüşüm projelerinin gündeme gelmesi ve uygulanması aşamalarındaki karmaşayı ortadan kaldırmadığı gibi artırmıştır. İstanbul'da 27 farklı kurum plan yapma ve onama hakkına sahiptir. Büyükşehir Belediyesi ve ilçe belediyeleri dışında, özellikle TOKİ bugün İstanbul'da en çok plan yapan, onayan kurumlar olarak İstanbul kent makroformunun dönüşümünde önemli rol oynamaktadırlar.

Kentleşme Dinamikleri

Ulusal ekonomik politikalar, sosyo-ekonomik düzen, yasal düzenlemeler ve yönetim anlayışındaki değişimlerle, bu dönemde metropoliten kentlerin fiziksel yapısı bundan önceki dönemlerden farklı biçimde, büyük parçalar halinde dönüşerek büyümektedir (Tekeli, 2005). Makroform yeni ulaşım arterleri, altyapı yatırımları ve küreselleşmeyle birlikte ulusal ve uluslararası talepler doğrultusunda piyasa ve planlama süreçleriyle biçimlenmeye devam etmektedir (Ataöv ve Osmay, 2007).

Kente göç eden nüfus bu dönemde de hızlı artış göstermektedir. İstanbul, 2003'te ülke düzeyinde kentlere göç eden nüfus arasında en yüksek göç eden kişi sayısına sahip kenttir (ODTÜ, 2005). Ancak, 1980 öncesi dönemden farklı ve 1980'lerden sonraki eğilimle tutarlı olarak İstanbul'da toplam doğurganlık oranı 1.83 ile en düşük düzeyde kalmıştır. Bu iki erişkine ortalama 1.83 çocuk düştüğü ve nüfusun azalmakta olduğu anlamına gelmektedir (ODTÜ, 2005).

Özellikle 2005'ten sonra kentte inşaat sektöründe büyük bir patlama olmuş, 1999 depremi sonrasında kuvvetlenen kentin kuzeyine ya da Boğaz sırtlarında lüks kapalı sitelerin yapımı hızlanmış orta ve üst orta sınıf kent içindeki lüks semtlerinden bu alanlara doğru yer değiştirmeye devam etmiştir. Kent dışındaki bu kapalı sitelere ilaveten kent merkezinde de rezidanslar ve dört beş katlı ya da daha yüksek konutlardan oluşan kapalı sitelerin yapımı hızlanmıştır. Bu süreçte korumalı yerleşmeler özellikle gelişen MİA'nın çevresinde Avrupa yakasında Göktürk-Kemberburgaz, Zekeriyaköy-Demirciköy, Bahçeşehir, Büyükçekmece, Anadolu Yakasında ise Beykoz, Çekmeköy-Dudullu ve Ömerli'de yeni konut bölgeleri olarak gelişim göstermişlerdir (Colliers-Rescoe, 2003). Dönem boyunca konut gelişimi çok

hızlanmış, konut talebinin çok üstünde konut üretimi gerçekleşmiştir. Kent merkezlerinde soylulaşma olarak tanımlanan ve eski tarihi kent merkezlerinde konutların el değiştirerek restore edilmesi, ve mahallelerin sınıfsal kompozisyonun değişmesiyle yerinden edilmeler şeklinde gelişen soylulaşma süreci hızlanarak devam etmiştir. Metropolitan kent büyük parçalar halinde büyümüş kentin kuzeyindeki ormanlarda büyük kara delikler açılmıştır. Daha önceki dönemde başlayan ormanlara yönelik bu saldırı sadece lüks konut siteleri yada gecekondu tarafından değil, bazı büyük sermaye gruplarının kurduğu özel üniversiteler yada özel okulların gelişimi şeklinde de olmuştur.

Kent merkezi Levent-Maslak aksında gökdelen formunda yoğunlaşarak gelişmesine devam eder iken, kentin hem merkezinde hem de yeni gelişme alanlarında alışveriş merkezlerinin sayısı hızla artmıştır. Diğer taraftan kenti küresel kent yapma iddiası ile paralel olarak kentte lüks otellerin yapılması da hızlanmış, hem kent merkezinde hem de havaalanına yakın yerlerde lüks otel inşaatları hızlanmıştır. Beş yıldızlı otellerin yatak kapasitesi 1980'lerde 2.000, 1990'larda 6.786 ve 2000'lerde 10.199'a kadar yükselirken, 1990'larda sayıları 10 olan AVM'lere 2000-2008 arasında 47 yeni AVM eklenmiştir.

İzlenen neo-liberal politikaların bir sonucu olarak özelleştirme süreci hızlanmış, bu dönem özelleştirmeler konusunda diğer dönemlere göre daha başarılı olmuş, bu anlamda kentte kamuya ait bir çok liman, eski İETT garajı, okul vb. yüksek rant getirecek projelerin gözdesi haline gelmiştir.

Sonuç

Son otuz yıldır hakim ekonomi politiğin bir bileşeni olan kent politikaları kurumsal, yasal ve yönetsel yeni düzenlemeler ve planlama anlayışının yeniden formüle edilmesi ile birlikte İstanbul'da önemli dönüşümlerin yaşanmasına neden olmuştur. Markalaştırılarak, pazarlanarak ülkenin gelişmişliğinin, modernleşmesinin sembolü olarak uluslararası pazara sunulan kentte gerçekleştirilen projeler ya da yatırımlar kentin ülkenin geri kalan kentleri ile arasındaki uçurumun artmasına neden olur bölgeler arası dengesizliği artırırken, kentin ekolojik büyüme sınırlarına dayandığı gerçeği göz ardı edilmektedir. Kentsel arsaya yatırımın temel sermaye birikim aracı olarak görüldüğü bu çerçevede kent merkezi orta ve üst orta sınıf için temizlenip (!) yeniden yaratılırken, kentte işçi sınıfının bu döneme değin türlü bedeller ödeyerek elde ettikleri kazanımlar ellerinden alınmaktadır. Kentte alt ve alt orta sınıfın konut sorununu çözmeye yönelik geliştirdiklerini iddia edilen projeler kentsel rantın büyük sermaye gruplarının eline geçmesi şeklinde gerçekleşirken, kent içinde yerinden edilmeler hızla devam etmektedir. İşsizlik, yoksulluk, ekolojik sorunlar, sınıfsal ve mekansal kutuplaşmanın artmasıyla özdeşleşen bu kentleşme modeli hem İstanbul'da hem de dünyanın diğer coğrafyalarında ne tür patlamalara gebe olduğu ise önemli bir soru olarak gündeme oturmaktadır.

KAYNAKLAR

- 1/50.000 Ölçekli İstanbul Metropolitan Alan Nazım Planı, İmar ve İskan Bakanlığı/ 1980
- 1/50.000 Ölçekli İstanbul Metropolitan Alan Alt Bölge Nazım Plan Raporu, İstanbul, T. C. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Planlama ve İmar Daire Başkanlığı Şehir Planlama Müdürlüğü, 1994.
- 1/50.000 Ölçekli İstanbul Metropolitan Alan Alt Bölge Nazım Plan Raporu, İstanbul, T. C. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Planlama ve İmar Daire Başkanlığı Şehir Planlama Müdürlüğü, 1995.
- 1/100.000 Ölçekli İstanbul İl Çevre Düzeni Planı Raporu, İstanbul Büyükşehir Belediyesi İMP- Metropolitan Planlama ve Kentsel Tasarım Merkezi, 2006.
- Ataay, F. ve C. Kalfa (2009) Neoliberalizmin Krizi ve AKP'nin Yükselişi, N. Mütevellioğlu ve S. Sönmez (der.) Küreselleşme, Kriz ve Türkiye'de Neoliberal Dönüşüm içinde, İstanbul Bilgi Üniversitesi yayınları, İstanbul.
- Ataay, F. (2001) Türkiye Kapitalizminin Mekansal Dönüşümü, Praksis, 2, syf. 53-96.
- Bilgin, İ. (1996) Anadolu'da Modernleşme Sürecinde Konut ve Yerleşme, Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve yerleşme içinde, der. Y. Sey ve M. Beykan, İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları.
- Ataöv, A. ve S. Osmay (2007) Türkiye'de Kentsel Dönüşüme Yöntemsel Bir Yaklaşım, METU, JFA, 2, (24;2) 57-82.
- Bartu-Candan, A. ve B. Kolluoğlu (2007) Kentsel Dönüşüme Nasıl Karşı Durulabilir?, İstanbul Dergisi, 60, syf 68-73.
- Bilgin, İ. (1995) Modernizmin Şehirdeki İzleri, Defter, Bahar Sayısı, sayı 23, syf. 85-101.
- Boratav, K., Turel, O. and Yeldan, E. (1996) Dilemmas of Structural Adjustment and Environmental Policies Under Instability: Post-1980 Turkey, World Development, 24 92, pp. 373-393.
- Çınar, A. (2005) Modernity, Islam, and Secularism in Turkey, Minnesota University Press.
- Doğan, A. E. (2010) AKP'li Hegemonya Projesi ve Neoliberalizmin Yeniden Dirilişi, Praksis, 2, syf 85-110, Dipnot İstanbul.
- Doğan, A .E. (2007) Eğreti Kamusal Kayseri Örneğinde İslamcı Belediyecilik, İletişim, İstanbul.
- Dönmez, F. (2009) Büyük Ölçekli Etkinliklerin Kente Girişi ve Neoliberalizmin Dönüşen Mekanları: Formula 1 ve Akfırat Örneği,

basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.

- Ekinci, O. (1994) İstanbul'u Sarsan 10 Yıl, İstanbul, Anahtar Kitaplar Yayınevi.
- Ekinci O. (1993) Turistik Amaçlı Sömürge Kenti Turizmi Tesvik Yasası ve Yağmalanan İstanbul, İstanbul.
- Erdoğan, R. T (2004) Zaman Gazetesi, 10.03.2004
- Erder, S. ve İncioğlu, N. (2008) Türkiyede Yerel Politikanın Yükselişi, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Örneği, 1984-2004, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Erman, T. (2001) The Politics of Squatter (Gecekondu) Studies in Turkey: The Changing Representations of Rural Migrants in the Academic Discourse, Urban Studies, 38 (7), syf. 983-1002.
- Güzelsu, K. (1984) İstanbul Metropolitan Alan Planlanması İstanbul Nazım Plan Çalışmaları İle İlgili Sorular ve Yanıtlar, Türkiye'de Metropolitan Alan Planlama Deneyim ve Sorunları Kolokiyumu, 29. Dünya Şehircilik Günü, Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayını-2.
- Keskin, A. (1993) Planlama Çalışmalarının Sorunları, İstanbul, syf. 38-47.
- Keyder Ç. and Öncü A. (1993) Istanbul and the Concept of World Cities, İstanbul, Friedrich Ebert Vakfı.
- Keyder, Çağlar - Öncü Ayşe (1993) İstanbul Yol Ayrımında, İstanbul, 7, Ekim 1993, s.32-34.
- Kurtuluş, H. (2009) İstanbul'da Kentsel Ayrışma, Bağlam, İstanbul.
- MSGSÜ (2005) Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, "İstanbul Eylem Planına Yönelik Mekansal Gelişme Stratejileri Araştırma Ve Model Geliştirme İşi", T.C. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Planlama ve İmar Daire Başkanlığı Şehir Planlama Müdürlüğü.
- Mütevellioğlu N. ve S. Sönmez (2009) Türkiye'de Emek Piyasasında Neoliberal Dönüşüm, N. Mütevellioğlu ve S. Sönmez (der.) Küreselleşme, Kriz ve Türkiye'de Neoliberal Dönüşüm içinde, İstanbul Bilgi Üniversitesi yayınları, İstanbul.
- ODTÜ (2005) MATPUM (Mimarlık Fakültesi, Araştırma Tasarım Planlama ve Uygulama Merkezi), Şehir ve Bölge Planlama Bölümü 2005. İstanbul'un Eylem Planlamasına Yönelik Mekansal Gelişme Stratejileri Araştırma ve Model Geliştirme Çalışması. Sonuç Raporu.
- Osmay, S. (1999) 1923'ten Bugüne Kent Merkezlerinin Dönüşümü, Cumhuriyetin 75.Yılı Toplantıları, Ankara.

- Öktem, B. (2005) Küresel Kent Söyleminin Kentsel Mekanı Dönüştürmedeki Rolü: Büyükdere-Maslak Aksı, H.Kurtuluş (Der) İstanbul'da Kentsel Ayrışma, Bağlam, İstanbul.
- Öktem, B. (2006) Neo-Liberal Küreselleşmenin Kentlerde İnşası: AKP'nin Küresel Kent Söylemi ve İstanbul'un Kentsel Dönüşüm Projeleri, Planlama, sayı 36, syf 53-64.
- Öncü, A. (1998) İstanbul ve Cumhuriyet, İstanbul, 27, pp. 84-87.
- Sönmez, M. (1996) İstanbul'un İki Yüzü 1980'den 2000'e Değişim, Ankara, Arkadaş.
- Şen, B. (2005) Soylulaşma: Kentsel Mekanda Yeni Ayrıştırma Biçimi, H.Kurtuluş (Der) İstanbul'da Kentsel Ayrışma, Bağlam, İstanbul.
- Şenyapılı, T. (1998) Cumhuriyet'in 75. Yılı Gecekondu 50. Yılı, 75 yılda Değişen Kent ve Mimarlık. İstanbul: Tarih Vakfı, s. 312.
- Tekeli, İ. (1994) The Development of the Istanbul Metropolitan Area: Urban Administration and Planning, İstanbul, Kent Basımevi.
- Tekeli, İ. (1993) İcabında Plan, İstanbul, 4, syf. 26-37.
- Turgut, S. (2007) Yerel Yönetimler ve Planlama Adına Tarihi Hatalar: İstanbul'un Planlama Deneyimleri, Kent Gündemi, Sayı 8, syf. 54-60.
- Turan, A. E. (2008) Türkiye'de Yerel Seçimler, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Yapıcı, M. (2005) Gündemdeki Planlar/Projeler Kent: İstanbul, Mimarlık, 322, syf. 22-25.